

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Πλανόδιον

ΚΑΙ

ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
Β' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ
(12-14/5/2022)

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΣΤΙΟΥ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΑΡΧΕΙΑΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ - ΤΥΠΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΑΤΡΑ 2023

“Ένα έντυπο και ο εκδότης του

Γιῶργος Ἀράγης

Ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1990. Δέν εἶχα εἰδική σχέση μέ κάποιο λογοτεχνικό περιοδικό. Δημοσίευα κείμενα στά *Γράμματα καί Τέχνες*, στό *Ἄντί*, στόν *Μανδραγόρα*, στήν *Καθημερινή*, στό *Τράμ* καί ἄλλοῦ. Περιοδικά πού ἤθελαν νά τά ἔχουν καλά μέ ὅλους μέ ἄφηναν σκεφτικό. Τελευταῖο περιοδικό μέ τό ὁποῖο εἶχα στενές σχέσεις ἦταν τό περιοδικό *Ἐκηβόλος* τοῦ Βασίλη Διοσκουρίδη, πού ἐδῶ καί μερικά χρόνια εἶχε κλείσει. Ἐνα περιοδικό σοβαρό μέ κείμενα πνευματικῆς ὑποδομῆς. Τότε πρόσεξα ἕνα νέο έντυπο πού ἔβγαινε στήν Ἀθήνα καί κρατοῦσε ἄλλη γραμμή. Πρῶτα, γιατί παρουσίαζε ἕναν προσανατολισμό ἀλλιῶτικο καί μαζί ποιοτικό τῆς ὕλης του. Δεύτερα, γιατί ἀσκοῦσε ἔλεγχο στά πεπραγμένα τῆς λογοτεχνικῆς μας πιάτσας. Σχετικά μέ τόν προσανατολισμό τῆς ὕλης του, εἶχε ἕναν κεντρικό πολυσέλιδο κορμό πού καταπιανόταν μέ ὀρισμένο σημαντικό ὄνομα τοῦ λογοτεχνικοῦ κόσμου, ἕναν ξένο συγγραφέα. Μέ μεγάλη ἤ ὄχι εἰσαγωγή στό ἔργο

τοῦ συγγραφέα αὐτοῦ καί μετάφραση ἐκτενῶν κειμένων του ἀπό συνεργάτη τοῦ περιοδικοῦ. Κάτι, θά λέγαμε, σάν διαφωτιστική ἐνημέρωση τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Ἐπειτα, μιά ξεχωριστή στήλη πού λεγόταν «Τό Μέγα Πανελλήνιον», μέ μόνο συστατικό τό ἀκόλουθο δίστιχο: «Μά ποιοί ἦσαν τοῦτοι δέν ἐγνώριζε κανείς, / μήτε ποιὰ ἦ πατρίς του (“των” στό ἔντυπο) μέσ στό μέγα πανελλήνιον» – ἀπό τό ποίημα τοῦ Κ. Καβάφη «Εἰς τό ἐπίνειον». Σ’ αὐτή τή στήλη ἔβλεπε κανείς ποικίλα ἐρανίσματα, λόγια καί δημοτικά, λαϊκῆς μᾶλλον ἀπόκλισης. Μιά πρωτοτυπία μοναδική, ὅσο γνωρίζω. Ὡς πρὸς τά ἄλλα περιεχόμενα, εἶχαμε νέα ποίηση καί πεζογραφία –λιγότερη πεζογραφία ἀπό ποίηση–, μελέτες, δοκίμια, κριτική τοῦ βιβλίου, ὄχι παρουσιάσεις βιβλίων, ἄρθρα, σχόλια... Ὅλα αὐτά ἀπό τό πέμπτο τεῦχος καί μετά, γιατί ἀπό τό πρῶτο ὡς τό πέμπτο, ἂν καί ὑπῆρχε τό «ἐνθετο» «Τό Μέγα Πανελλήνιον», ἔλειπε τό ἄλλο «ἐνθετο» πού ἀφοροῦσε προσωπικότητες τῶν γραμμάτων. Ἀπό τή μεριά μου τώρα, ὀρισμένες κριτικές,¹ ὀρισμένα ἄρθρα καί σχόλια πού καυτηρίαζαν οἰκεῖα κακά, μέτρησαν ἰδιαίτερα. Μαζί μ’ αὐτά καί τό γεγονός ὅτι τό ἐν λόγω ἔντυπο δέν δημοσίευε κείμενα-σαβούρα ἢ, ἀλλιῶς, κατώτατα ὄρια μέτριων κείμενων. Ἄρα θά ἀπέριπτε λίγες ἢ πολλές συνεργασίες χαμηλῆς στάθμης. Πρόσεξα, ἐπιπλέον, πῶς ἀνάμεσα στούς συνεργάτες του ἦταν ὁ Νίκος Φωκᾶς. Ἐνας ἄνθρωπος πού ἐκτιμοῦσα ξεχωριστά καί πού δύσκολα πατοῦσε σάπια σανίδα. Τέλος, ἄλλο θετικό σημάδι ἦταν ὅτι τό ἔντυπο αὐτό δέν ἔβαζε διαφη-

¹ Κι ὅταν δέν ἦταν καθαρῶν κριτικές, ἔτειναν ὡστόσο πρὸς τόν τύπο τῆς βιβλιοκριτικῆς, ὄχι πρὸς ἐκεῖνον τῆς βιβλιοπαρουσίασης.

μίσεις. Ως σύνολο ἦταν μιά διαφορετική ἐκδοτική παρουσία. Τέτοια πού σ' ἔκανε νά σκεφτεῖς ὅ,τι προϋπέθετε: σταθερές ιδέες, ἐπιτελικό σχέδιο, ἐπιμονή, ἐνεργητικότητα, πάνω σ' ἓνα σχέδιο καί μιά γραμμή χωρίς ἀβανταδóρικους στόχους. Θά τό ἔλεγεσ ἐντυπο χωρίς κανένα ψεγάδι; Ὅχι ἀκριβῶς, ἀλλά τό σχῆμα του, ἡ ποιότητά του καί τό ἦθος του τό ἔκαναν νά ξεχωρίζει ἀπό ὅλα τά λογοτεχνικά περιοδικά πού κυκλοφοροῦσαν. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, τά θετικά του στοιχεῖα ἦταν περισσότερα ἀπό ἀρκετά γιά νά θέλω νά συνεργαστῶ μαζί του. Τό ἐντυπο γιά τό ὁποῖο μιλῶ ὀνομαζόταν *Πλανόδιον*.² Ἔτσι ταχυδρόμησα στή διεύθυνσή του ἓνα δοκίμιο, πού εἶχε τίτλο «Ὁ λόγος σημαίνει ἀλλά καί ὑποσημαίνει». Τό δοκίμιο δημοσιεύτηκε στό ἐπόμενο, 14ο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ.³ Ἐπειτα ταχυδρόμησα κι ἓνα δεύτερο δοκίμιο, πού δημοσιεύτηκε στό 15ο τεῦχος του.⁴ Ἀμέσως μετά μοῦ τηλεφώνησε ὁ ἐκδότης του, ὀνόματι Γιάννης Πατίλης, πρόσωπο πού πρώτη φορά ἄκουγα τή φωνή του, γιά νά μοῦ πεῖ πῶς ἤθελε νά γράφω στό περιοδικό κριτικές πεζογραφίας – τήν κριτική τῆς ποίησης τήν κάλυπτε ὁ Νίκος Λάζαρης, ὁ ἴδιος ὁ Πατίλης καί ἄλλοι. Ἦμουν διστακτικός, γιατί δέν θεωροῦσα τόν ἑαυτό μου τόσο κριτικό, ὅσο δοκιμιογράφος. Ἐκεῖνος ἐπέμενε. Τελικά συμφωνήσαμε νά γράψω καναδυό «κριτικές», δοκιμαστικά, καί νά βλέπαμε πῶς πάει. Ἡ

² Τό τελικό νί του ποτέ δέν τό χώνεψα. Ὅχι τόσο γιατί φάνταζε σάν κυριακάτικο κοστούμι, ὅσο ἐπειδή δέν ὑπηρετοῦσε κάποια σκοπιμότητα.

³ Ἀράγης 1991α.

⁴ Ἀράγης 1991β.

πρώτη κριτική άφοροῦσε τίς δύο μικρές συλλογές διηγημάτων τοῦ Γιώργου Σκαμπαρδώνη *Μάτι φώσφορο κουμάντο γερό*⁵ καί *Ἡ ψίχα τῆς μεταλαβιάς*.⁶ Δημοσιεύτηκε στό 16ο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ. Ἐκτοτε συνέχισα, καί τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά γράφω κριτική πεζογραφίας στό περιοδικό αὐτό γιά μιά εἰκοσαετία, ὡς τή μέρα πού ἔκλεισε τόν κύκλο του.

Σ' αὐτά τά 20 χρόνια γνώρισα ἀπό κοντά τόν Γιάννη Πατίλη καί τή δεύτερη σύντροφό του Ἡρώ Νικοπούλου. Ἀρχικά βέβαια ἡ γνωριμία ἦταν τηλεφωνική. Κάποτε ὁμως πού βρέθηκα στήν Ἀθήνα τόν γνώρισα καί ἀπό κοντά. Λεπτός καί ἀρκετά ψηλός, μᾶλλον ἀσκητικός τύπος. Μοῦ ἔκανε ἐντύπωση τό κεφάλι του μέ τό γενάτο πρόσωπό του: ἔμοιαζε, μέ τή μακρόστενη κατατομή του, νά βγαίνει ἀπό τίς ζωγραφισμένες φιγούρες τοῦ Δ. Θεοτοκόπουλου. Ἐνα πρόσωπο χωρίς ἐκφραστικούς μορφασμούς. Τό ἴδιο καί τά χέρια του, δίχως νά συνοδεύουν ἐμφαντικά τά λεγόμενά του. Ἡ ὁμιλία του τέλος ὀλωσδιόλου ἀποφορτισμένη ἀπό τίς συμβατικότητες τοῦ σιναφιοῦ, τήν ἔφεση δηλαδή γιά τόν ἐντυπωσιασμό, τίς κοσμικότητες, τά ἡχηρά, τήν αὐτοπροβολή, τόν καιροσκοπισμό κ.λπ. Πρακτικές κουβέντες ἦταν ὁ λόγος του καί τίποτε ἄλλο. Τό ἴδιο ἀπλό καί τό ντύσιμό του. Ἡ φωνή του, καθόλου τραχιά ἢ δυνατή, μαλακιά καί μέτρια, θά τήν ἔλεγα ἄχρωμη, ἀλλά καμιά ἀνθρώπινη φωνή δέν εἶναι ἄχρωμη, ἀπλῶς καθαυτή δέν εἶναι εὐκόλο νά περιγραφεῖ. Γενικά, θά ἔλεγα,

⁵ Σκαμπαρδώνης 1989.

⁶ Σκαμπαρδώνης 1990.

Ένας άνθρωπος πού σέ πρώτη ματιά δέν σοῦ γέμιζε τό μάτι. Σέ μιά περίσταση ὁ Γιάννης μέ τραπέζωσε στό σπίτι του, ένα διαμέρισμα σ' ένα στενό δίπλα στήν Πατησίων, πάνω μεριά, στήν περιφέρεια, ἄν δέν κάνω λάθος, τοῦ Ἁγίου Λουκά, ὁδός Γρηγοροβίου 25. Τό καθιστικό δέν ἦταν πολύ στενάχωρο, ὅμως δέν ὑπῆρχε τραπεζαρία. Ἡ Ἡρώ ἔστρωσε ένα τραπεζάκι σ' ένα μικρό δωμάτιο κι ἐκεῖ φάγαμε. Καμιά σχέση βέβαια μέ τό κατοπινό εὐρύχωρο διαμέρισμά τους στή Σεβαστείας 27 στή Νέα Σμύρνη. Ὅμως ἡ στενότητα τοῦ χώρου ὀφειλόταν καί στά βιβλία καί στά περιοδικά ἀπό τά ὁποῖα ἦταν φίσκα τό διαμέρισμα. Τόν ρώτησα τί περιοδικά ἔχει καί μοῦ ἀπάντησε: «Ὅλα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, πρωτότυπα ἢ φωτοτυπωμένα». Αὐτή τή συστηματικότητα τή διαπίστωσα καί ἀργότερα. Συστηματικότητα χωρίς κρατούμενα ἢ λάσκα, ἀλλά ἀκραία ὡς φυσική συνέπεια τοῦ χαρακτήρα του. Καί ἀποτελοῦσε ένα ἀπό τά κύρια γνωρίσματά του. Ἐκεῖ λοιπόν στό τραπεζάκι διαπίστωσα ἐπίσης πώς δέν ἦταν πολύ ὀμιλητικός, οὔτε φαινόταν νά τόν ἀπασχολοῦν αὐτά πού γράφω τώρα γιά τή στενότητα τοῦ διαμερίσματος.

Φεύγοντας ἀπό τή Γρηγοροβίου, σκεφτόμουνα τήν περιπτώσή του. Ἐβγαζε περιοδικό πού, ὅπως ὁ Ἐκηβόλος, δέν πουλοῦσε, ἄς εἶχε καί ἐξακόσιους συνδρομητές τό πολύ. Στό μεταξύ μάζευε περιοδικά, παρακολουθοῦσε τίς ἐφημερίδες καί γενικά τή λογοτεχνική κίνηση. Ἐνῶ κάποιο οὐσιαστικό στήριγμα δέν ἔβλεπα νά ὑπάρχει. Δέν φαινόταν νά διαθέτει ὀρισμένο οικονομικό κομπόδεμα, ἐκτός ἀπό τόν μέτριο μισθό του. Σχέσεις μέ τήν πολιτική ἐξουσία δέν εἶχε, διαφημίσεις δέν ἔβαζε στό περιοδικό. Ἄλλο

ἔσοδο, πέρα ἀπό τό καθηγητικί στή μέση ἐκπαίδευση, ἄς ποῦμε ἰδιαίτερα μαθήματα, φροντιστήρια κ.λπ., δέν ἔκανε. Ποῦ στηριζόταν αὐτή ἡ δραστηριότητα; Βέβαια, ἔλεγα, δέν τόν ξέρω καλά, ἀλλά τό μεράκι δέν μπορεῖ νά τοῦ λείπει. Καί καθὼς δέν εἶναι πιά παιδί, αὐτό τό μεράκι κάπου βαθιά εἶναι ριζωμένο. Ναί βέβαια, ἀλλά τί εἶναι τό μεράκι; «Σφοδρή ἐπιθυμία», «πόθος», λένε τά λεξικά. Ὁραῖα, ὅμως πρὸς τί στή συγκεκριμένη περίπτωση «ἐπιθυμία» καί «πόθος»; Ἄν κρίνουμε ἀπό τά πρακτικά δεδομένα, ὄχι γιὰ οἰκονομικά ὀφέλη, ὄχι γιὰ πολιτικά ὀφέλη, οὔτε γιὰ προσωπική διαφήμιση, οὔτε γιὰ συμβιβαστικούς ὑπολογισμούς. Μά δέν ὑπάρχει καμιὰ ἰδιοτέλεια στό γενικό πλάνο; Ἀσφαλῶς ὑπάρχει, ὅ,τι ἀνταποκρίνεται σέ μιὰ ὑπαρξιακή ἀναζήτηση. Ἀλλά αὐτό εἶναι ὅ,τι πιό θετικό ζητούμενο μέσα στόν κόσμο τῆς ὑποκρισίας καί τῆς συναλλαγῆς πού ζοῦμε.

Ἀπό τ' ἄλλο μέρος ἔβλεπες τήν ὀργανωτικότητά του. Ἔψαχνε τούς κατάλληλους συνεργάτες γιὰ τό περιοδικό του. Κι ἂν κρίνει κανεῖς ἀπό τούς μέχρι τώρα, θά ὑπέθετε πὼς εἶχε χτυπήσει ἤδη πολλές πόρτες. Δέν εἶναι εὐκολο νά βάζεις κάποιον νά δουλέψει μεγάλο χρονικό διάστημα, ἴσως καί ὀλόκληρη χρονιά, πάνω στό ἔργο τοῦ Ἐριχ Ἄουερμπαχ (Erich Auerbach) ἢ τοῦ Τζόν Κρούβ Ράνσομ (John Crowe Ransom) ἢ τοῦ Ρενέ Βέλλεκ (René Wellek) κ.λπ., ἔργα ἄγνωστα στόν τόπο μας.⁷ Καί μάλιστα χωρὶς καμιὰ ἀμοιβή. Ἀργότερα, μετὰ ἀπό χρόνια, γνώρισα κι ἓνα «παράρτημα» αὐτῆς τῆς ὀργανωτικῆς ιδιότητος. Κάθε

⁷ Ἄν κοιτάξουμε σήμερα τή σειρά τοῦ Πλανόδιου, βλέπουμε νά ἀνοίγεται μπροστά μας ὀλόκληρη σειρά σημαντικῶν ὀνομάτων.

Τρίτη βράδυ, πολλοί φίλοι του περιοδικού συναντιούνταν για ελεύθερη συζήτηση στο μαγαζί Καφέ Άκροπόλ, πλατεία Μητροπόλεως, αριστερά από την όμώνυμη λεωφόρο, όπως κατεβαίνουμε. Ο ίδιος ο Πατίλης έρχόταν λίγο καθυστερημένα σ' αυτές τις συναντήσεις, γιατί δούλευε σ'ε νυχτερινό σχολείο κι έπρεπε νά τελειώσει τό μάθημά του. Έβλεπε σ' εκείνα τά βραδινά, νά μιλοῦν ἢ νά παρακολουθοῦν τούς όμιλητές, τόν Χρίστο Ρουμελιωτάκη, τόν Κώστα Σοφιανό (άπό τούς πιό φλύαρους), τόν Τάσο Γαλάτη, τόν Ξάνθο Μαϊντᾶ, τόν Γιάννη Βαρβέρη (έπίσης άπό τούς πιό φλύαρους), τόν Βλάση Καμάρα, τόν Κώστα Κουτσουρέλη, τήν Τασούλα Καραγεωργίου, τόν Δημήτρη Κανελλόπουλο, τήν Άγγελική Έλευθερίου, τή Μαρία Λαγγουρέλη, τόν Γιῶργο Βαρθαλίτη, τήν Έρώ Νικοπούλου... Μιλῶ γι' αὐτούς πού εἶδα μέ τά μάτια μου τίς λίγες φορές πού ἔτυχε νά πάω κι ἐγώ ἐκεῖ. Γιατί νωρίτερα τό στέκι γιά τούς φίλους του Πλανόδιου βρισκόταν σέ ἄλλο μέρος καί μέ εὐρύτερη συμμετοχή, στό όποιο ἐγώ δέν ἔτυχε νά παραβρεθῶ. Σ' αυτές τίς συναντήσεις οἱ ίδιος οἱ Πατίλης πολύ λίγο μιλοῦσε, οὔτε πολύ περισσότερο φαινόταν νά θέλει νά μονοπωλήσει τήν κουβέντα. Λές καί βρισκόταν κι αὐτός ἐκεῖ σάν περαστικός, σάν κάποιος γνωστός μέν ἀλλά ὄχι ὀργανωτής αὐτῆς τῆς παρέας. Αὐτή τή στάση του τή διαπίστωση πολλές φορές σέ συγκεντρώσεις στό σπίτι του (Σεβαστείας 27) ἢ στό σπίτι του Χρίστου Ρουμελιωτάκη, ὅταν γιόρταζε ἢ καί χωρίς γιορτή ἢ στό σπίτι τῆς Ζέτας Κουντούρη. Μιά στάση πού θά τήν ἔλεγα στάση του ἑνός ἀνάμεσα σέ πολλούς. Ἡ ἐλευθερία του λόγου σέ τέτοιες συγκεντρώσεις δέν σήκωνε βέβαια συζήτηση. Ὅμως ἐκεῖ,

στis «Τρίτες», φαινόταν πιο καθαρά ή απόλυτη έλευθερία στη συμπεριφορά του καθενός. Δέν υπήρχε τάξη, δέν υπήρχαν θέματα ταμπού, δέν υπήρχε κανένα κράτημα. Κι ό ίδιος ό Πατίλης δέν έδειχνε να διεκδικεί κανένα ρόλο πέρα από τή διακριτική παρουσία του. Θέματα για συζήτηση δέν προτεινόταν από πριν παρά μόνο ό,τι έφερνε ή ροή τής κουβέντας. Καμιά φορά γινόταν και λόγος για τά περιεχόμενα του έκαστοτε τελευταίου τεύχους του περιοδικού ή και για όρισμένη ξεχωριστή συνεργασία του. Όχι πάντως μέ τήν έννοια του πολύτιμου περιοδικού ομάδας που χάριζε αίγλη στους φίλους του. Σίγουρα όλοι εκεί αισθάνονταν τήν άόρατη παρουσία του περιοδικού, αλλά όχι έμφαντικά. Φανερό πως προσχήματα και πόζες δέν σήκωνε τό γενικό κλίμα. Και σ' αυτό δέν ήταν άσχετη ή στάση του έκδότη του. Είχα κάποια πείρα πάνω στό θέμα τουτο από τή συμμετοχή μου στην έκδοτική ομάδα του περιοδικού Ένδοχώρα.

Ή σχέση μου μέ τόν Γιάννη και τήν Ήρώ έφτασε ως τό σημείο να έρθουν κάποτε φιλοξενούμενοι, για ένα διήμερο, στό σπίτι μας έξω από τά Γιάννινα. Μέ τήν εύκαιρία θέλησα να τους δείξω τή χαράδρα του Βίκου. Πήγαμε μέ αυτοκίνητο ως τό χωριό Μονοδέντρι και από κει μέ τά πόδια στό μοναστήρι τής Αγίας Παρασκευής, που είναι σαν έξώστης πάνω στη χαράδρα. Ή απόσταση από τό Μονοδέντρι ως τήν Αγία Παρασκευή είναι ένα χιλιόμετρο. Στην επιστροφή είχαμε ανήφορο, ενώ έκανε και ψυχρούλα. Πρόσεξα πως τά παιδιά είχαν κουραστεί. Φανερό πως δέν ήταν όρειβάτες. Κάτι περισσότερο, είχαν μάλλον εϋθραυστη σωματική κράση, κάτι που έμαθα στη συνέχεια. Μά

τί θά πει «εϋθραυστη σωματική κράση» όταν καταγίνεσαι μέ τόσα πολλά; Είχα μιά προσωπική εμπειρία από τόν στρατό κι αὐτή σκέφτηκα ὡς ἀπάντηση: ὅταν ὑπάρχουν μεγάλα ψυχικά ἀποθέματα καί ἀντιμετωπίζεις σωματικές δυσκολίες, τά ψυχικά ἀποθέματα συντρέχουν κατά πολύ τίς σωματικές δυνάμεις. Εἶναι σάν νά ἔχουμε μετασχηματισμό δυναμικῶν. Ἡ μαρτυρία μου εἶναι ἐμπειρική, ὄχι ψυχιατρική. Δέν ξέρω περισσότερο. Πάντως ἔτσι ἐξηγῶ αὐτή τήν ἀκατάβλητη καί πολυάσχολη δραστηριότητα τοῦ φίλου μου.⁸

Ὅχι τακτικά, ἀλλά οὔτε σπάνια, ὁ Γιάννης μου ἔστειλε βιβλία πού μόλις εἶχαν κυκλοφορήσει. Δέν ἦταν ἐντολή γιά νά γράψω κριτική, τέτοιο θέμα δέν τέθηκε ποτέ. Τά ἔθετε ἀπλῶς στή διάθεσή μου. Ἀλλά, βέβαια, δέν ἀποκλειόταν τό ἐνδεχόμενο νά ἀποτελέσουν ὀρισμένα ἀπό αὐτά ἀντικείμενο κριτικῆς. Ἐτσι, ἀνάμεσα σέ ἄλλα, τό 2000 μου ἔστειλε ἕναν ὀγκώδη τόμο πού ἀριθμοῦσε ἑξακόσιες σελίδες. Στήν πρώτη λευκή σελίδα, μετά τό ἐξώφυλλο, εἶχε κολλήσει ἕνα αὐτοκόλλητο κίτρινο χαρτάκι. Σ' αὐτό εἶχε γράψει μέ πράσινο μελάνι «Γιῶργο, γιά νά δεῖς καί αὐτό, Γιάννης». Τό βιβλίό ἔγραφε στό ἐξώφυλλό του: «Γιάννης Ζουγανέλης, Ὁ ἦχος τῆς σάλπιγγος. Αὐτοβιογραφικό ἀφήγημα, Καστανιώτης, Ἀθήνα 1999». Ὁ τόμος διαβάστηκε μέ μιά ἀνάσα. Μολονότι γλωσσικά ἀκατάστατο κείμενο, ἕνα ἀδέξιο ἀνακάτωμα καθαρεύουσας-δημοτικῆς,

⁸ Ὅταν κάποτε ἔκλεισε ὁ κύκλος τοῦ Πλανόδιου, θά ὑπέθετε κανεῖς πώς ὁ ἐκδότης του θά ἠσύχαζε. Ἀ-μπά, ἀσχολήθηκε πάλι μέ ἕνα σωρό δουλειές. Τά «Μπονζάι», μικρά κείμενα, τά αὐτοβιογραφικά, τούς αἰσθητικούς προβληματισμούς του, τήν καλλιτεχνική τυπογραφία...

ἄφηνε ὥστόσο τό ἐξαιρετικό ἐμπειρικό ὕλικό του νά περνάει στόν ἀναγνώστη. Ἐνα μικρό παιδί πού, σύμφωνα μέ τίς κοινωνικές συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες μεγάλωσε, θά ἔβγαине ἕνας δεινός κακοποιός, ἔγινε, χάρη στήν ἐμφυτη θετική του ροπή, ἕνας σπουδαῖος μουσικός μέ διεθνές ὄνομα. Κι αὐτό δέν ἦταν μυθιστόρημα, δέν ἦταν φαντασία, ἀλλά σκέτη πραγματικότητα. Τόν τουμπίστα Γιάννη Ζουγανέλη δέν τόν γνώριζα. Εἶχα δεῖ στό *Πλανόδιο* ὀρισμένα κείμενά του. Τίποτε ἄλλο. Μόλις τελείωσα τό διάβασμα τοῦ βιβλίου του, χωρίς δεύτερη σκέψη κάθισα κι ἔγραψα κριτική. Τελικά ἔγινα στενός φίλος μέ τόν μουσικό αὐτόν. Ἀργότερα, πολύ ἀργότερα, διαβάζοντας ἡμερολογιακές σημειώσεις τοῦ φίλου Πατίλη, ἔμαθα πώς οἱ δύο Γιάννηδες εἶχαν μακροχρόνιο φιλικό καί συνεργατικό δεσμό. Ἐδῶ μοῦ ἔρχεται στόν νοῦ τό βράδυ τῆς 1ης Ὀκτωβρίου 2005. Μετά τήν Πάτρα, τήν προηγούμενη μέρα, ἡ Αἰγείρα τιμοῦσε κι αὐτή τόν χτυπημένο ἀπό καρκίνο, ἀλλά ὄρθιο ἀκόμα καί ζωντανό Γιάννη Ζουγανέλη, μέ διπλή ἐκδήλωση, στό πρῶτο μέρος ὀμιλίες, στό δεύτερο μουσική. Δέν θά ξεχάσω τό εὐφρόσυνο ξάφνιασμα πού ἔνιωσα, ὅταν ἀπρόσμενα εἶδα μπροστά μου τόν Γιάννη Πατίλη καί τήν Ἡρώ. Εἶχαν ἔρθει ἀπό τήν Ἀθήνα γιά νά τιμήσουν μέ τήν παρουσία τους τόν ἐξαιρετικό φίλο τους.

Στό τεῦχος 44, Ἰούνης 2008, ὁ Γιάννης ἔγραψε ἕνα σχόλιο μέ τίτλο «Τό βάρος τῆς βαρείας», ὅπου καυτηρίαζε μέ πάθος τή νομοθέτηση ἀπό τή Βουλή τοῦ μονοτονικοῦ συστήματος στή γραφτή γλώσσα. Τό σχόλιο αὐτό ἔπασχε ἀπό παραλείψεις καί ἀνακρίβειες. Μολονότι δέν ἤμουν καί δέν εἶμαι ὀπαδός τοῦ μονοτονικοῦ, γράφω ἄλλωστε πο-

λυτονικό, θεώρησα ότι τό σχόλιο δέν ταίριαζε ούτε στό περιοδικό ούτε στόν Γιάννη. Ἀπάντησα στό τεῦχος 46, Ἰουνῆς 2009, μέ κίνδυνο νά χαλάσει ἡ σχέση μας. Σημειώνω: πρῶτα, ὅτι ἡ ἀπάντησή μου δημοσιεύτηκε στό *Πλανόδιο*, κι ἔπειτα, πῶς ἡ σχέση μας δέν χάλασε. Κάτι παρόμοιο ἔγινε καί δεύτερη φορά στό περιοδικό. Γιατί τά λέω αὐτά; Τά λέω διότι τό νά ἔχεις ἀρχές πού εἶναι πάνω ἀπό τά προσωπικά σου αἰσθήματα δέν εἶναι συνηθισμένο. Δέν μιλῶ στόν βρόντο, ἔχω ὑπόψη μου συγκεκριμένα περιστατικά.

Κάποτε δυσκολευόμουν νά ἀνταποκριθῶ στό *Πλανόδιο*. Δέν μποροῦσα νά γράψω κριτική. Ἐκείνη τήν ἐποχή ἔγραφα τή *Μεταβατική περίοδο*⁹ καί δέν μοῦ ἦταν εὔκολο νά βγῶ ἀπό τό κλίμα της καί ν' ἀσχοληθῶ μέ ἄλλα βιβλία. Τηλεφώνησα στόν Γιάννη. «Προσπάθησε», μοῦ εἶπε. Ὅμως γιά μένα ἔμοιαζε σάν φαγητό πού δέν γινόταν νά τό καταπιῶ. Ξανατηλεφώνησα. Τά ἴδια... Μοῦ ἔκανε ἐντύπωση ἡ ἀκαμπτῆ ἐπιμονή του, δέν θά χανόταν ὁ κόσμος ἂν ἔβγαινε τό *Πλανόδιο* χωρίς κριτική δική μου, ούτε πού θά τό πρόσεχε κανείς. Ἀπό τ' ἄλλο μέρος, σκέφτομαι τώρα, ἂν δέν ἔδειχνε αὐτή τήν ἐπιμονή, θά μποροῦσε νά τά βγάλει πέρα μέ τά ἀνοίγματα πού εἶχε κάνει μέ τό περιοδικό; Τότε, ὡστόσο, ἔλεγα πῶς μιά μικρή ἐκδοτική ομάδα θά ἦταν μιά καλή λύση ἀπέναντι σ' αὐτά τά ἀνοίγματα. Πολύ ἀργότερα, μόλις φέτος τήν ἀνοιξη, στίς *Σελίδες ἡμερολογίου του*¹⁰ εἶδα τίς ἀρνητικές ἐμπειρίες τοῦ πλανόδιου ἐκδότη, ὡς πρός τήν ἐκδοτική ομάδα, ἀπό τήν ἐκδοση

⁹ Ἀράγης 2006.

¹⁰ Πατίλης 2020: 21 κ.ἑξ.

τοῦ περιοδικοῦ *Κριτική καί Κείμενα*.¹¹ Ἐνῶ εἶχε προηγούμενα μέ τό περιοδικό *Τό Δέντρο*, καθώς καί μέ τό περιοδικό *Νῆσος*. Πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα ξέρω περιπτώσεις, ἄσχετες ἀπό τό *Πλανόδιο*, στίς ὁποῖες ναυάγησε ἡ ἔκδοση συλλογικῶν τόμων, ἐπειδή ὀρισμένοι δέν στάθηκαν συνεπεῖς μέ τόν ρόλο πού εἶχαν ἀναλάβει ὡς συνεργάτες τῆς ἔκδοσης.

Πρὶν ἀπό λίγα χρόνια παραβρέθηκα σέ μιὰ ἐκδήλωση γιά βιβλίο τῆς Ἡρῶς. Καθόμουν σ' ἓνα τραπεζάκι δίπλα στόν Γιάννη, παρακολουθώντας τά προεόρτια τῆς ἐκδήλωσης πάνω στή σκηνή. Τήν ἴδια ὥρα ἐκεῖνος συζητοῦσε μ' ἓναν συνομήλικό φίλο του. Κάποια στιγμή ἔπιασε τό αὐτί μου τή φωνή τοῦ Γιάννη νά μιλάει γιά περίοδο στή Νομική Σχολή. Γύρισα καί τόν ρώτησα τί σήμαινε αὐτό πού ἄκουσα. Μοῦ εἶπε πῶς εἶχε σπουδάσει νομικά καί πῶς ἔκανε καί ἀσκούμενος δικηγόρος. Καί ὅτι μετά τή Νομική φοίτησε στή Φιλοσοφική Σχολή. Τόν γνώριζα τόσα χρόνια χωρίς νά ἔχω ἰδέα γιά τίς σταδιοδρομικές περιπέτειές του. Πρόσφατα πάλι ἔμαθα πῶς πέρασε κι ἓνα στάδιο μουσικῆς σπουδῆς στήν κιθάρα.

Ὅταν τό 2012 ἔκλεισε τό περιοδικό, εἶχε ὁ καθένας τήν εὐχέρεια νά ἐλέγξει συνολικά τήν πορεία του ἀπό τό πρῶτο μέχρι τό τελευταῖο τεῦχος του. Νά ἐλέγξει δηλαδή τή συνέπειά του ἢ τήν ἀσυνέπειά του. Ἄν κάποια στιγμή ἄλλαξε γραμμή, ἂν συμβιβάστηκε, ἂν καιροσκόπησε ἢ ὄχι. Λοιπόν. Κοιτάζω τά τεύχη ἓνα ἓνα. Διαφημίσεις δέν βλέπω νά

¹¹ *Κριτική καί Κείμενα*. Τριμηνιαῖο περιοδικό κριτικῆς, ὑπεύθυνοι Χ.Σ. Βρόντος, Γιάννης Ζουγανέλης, Γιάννης Πατίλης, Κώστας Σοφινός, τεῦχος 1 (χειμῶνας 1984).

υπάρχουν ως τό τεύχος 52, μέ τό όποϊο σταμάτησε ή έκδοσή του τό 2012. Συνεντεύξεις, άθρόες ή μετρημένες, ή εύκολη λύση και ή πληγή τής έποχής μας, άπουσιάζουν έπίσης. Άφιερώματα στους πάντες ή σέ προβλημένα πρόσωπα τής έπικαιρότητας (π.χ. Κική Δημουλά και Θανάσης Βαλτινός στους όποιους έκαναν ύποκλίσεις τόσα περιοδικά), ούτε. Γλυκά μάτια στην πολιτική ή σέ όποια έξουσία, δέν διακρίνω. Φωτογραφίες τών συνεργατών, άν και αυτό δέν είναι θανάσιμο άμάρτημα, δέν βλέπω δημοσιευμένες. Οί συνεργάτες παρουσιάζονται μέ άλφαβητική σειρά και πολύ λιτά στις τελευταίες σελίδες του κάθε τεύχους. Άς σημειωθεί τέλος πώς τό 2011 βραβεύτηκε τό *Πλανόδιο* από την κριτική έπιτροπή κρατικών βραβείων. Βράβευση την όποια ό εκδότης του δέν δέχτηκε.

Τελειώνοντας, έδω θά ήθελα νά παραθέσω μιά αυτοαναφορική περικοπή από τό βιβλίο του Γιάννη Τό σπασμένο είναι πιο άνθεκτικό.¹² Άφορά, σύμφωνα μέ την έπιγραφή του, την «Ποιητική έμπειρία».

«Γιά έναν ποιητή ό στοχασμός πάνω στό μέσο ή όργανο τής έκφρασής του, τόν λόγο και την γραφή, δέν συνιστά άπλως και μόνον έναν αισθητικής τάξεως προβληματισμό, όσο άγωνιώδη προσπάθεια όντολογικού αυτοπροσδιορισμού τής ίδιας τής ύπαρξής του. Και περισσότερο από κάθε άλλον δημιουργό ό καλλιτέχνης του λόγου έκπροσωπεϊ στόν πυρήνα τής τέχνης του την βαθύτερη όντολογική άγωνία κάθε ανθρώπου, όχι μόνον διότι ό λόγος,

¹² Πατίλης 2016.

γραπτός, φωνούμενος ή ένδιάθετος, είναι τό έμβληματικότερο, μαζί και τό κοινωνικότερο, χαρακτηριστικό τής ανθρώπινης ύπαρξης, αλλά κυρίως γι' αυτό: Έπειδή ό λόγος έρχεται από τήν φύση του στην μετωπικότερη αντίπαράθεση μέ ό,τι άρρητο και άνέκφραστο νιώθει ό άνθρωπος πώς υπάρχει και τόν ξεπερνά, αποκαλύπτοντας ταυτοχρόνως και τήν ίδια τή φύση του, τήν φύση τοῦ λόγου, και ως παγίδα όλισθηρή και φενάκη, σοφιστικό ψευδοπρόσωπο τοῦ βαθύτερου και αίνιγματώδους είναι εκείνου πού τόν έκφέρει: τοῦ ανθρώπου. Έτσι ή μεταποιητική τέχνη ή ποιητικολογία μπορεί νά αναβαθμίζεται σέ ειλικρινέστερη και βαθύτερη άνθρωπολογία.

»Από τό πρώτο μου ποιητικό βιβλίο, *Ό μικρός και τό Θηρίο* (1970), αντιμετώπιζα τήν ποιητική λειτουργία ως μαρτυρία μιᾶς ασυνέχειας ανάμεσα στό αίσθημα πού είχα για τόν κόσμο και στόν κόσμο τόν ίδιο, όπως τόν βίωνα, ως κοινωνική πραγματικότητα...»¹³

¹³ Ό.π., 42-43.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Άράγης Γιώργος, «Ο λόγος σημαίνει αλλά και ύποσημαίνει»,
Πλανόδιον, 14 (Ιούνιος 1991α) 36-40.
- Άράγης Γιώργος, «Ο κριτικός οφείλει νά δείχνει τά χαρτιά του»,
Πλανόδιον, 15 (Δεκέμβριος 1991β) 182-185.
- Άράγης Γιώργος, *Η μεταβατική περίοδος τῆς ἐλλαδικῆς ποιή-
σης. Η σταδιακή της εξέλιξη από τήν ίδρυση τοῦ νεοελληνι-
κοῦ κράτους ἕως τό 1930*, Σοκόλης, Ἀθήνα 2006.
- Πατίλης Γιάννης, *Τό σπασμένο εἶναι πιό ἀνθεκτικό. Στίχοι καί
σκέψεις γιά τήν ἡλικία τῶν ἐρειπίων*, δοκίμιο, Gutenberg,
Ἀθήνα 2016.
- Πατίλης Γιάννης, *Ἡμέρες καί νύχτες. Σελίδες ἡμερολογίου*, Πα-
ρασκήνιο, Ἀθήνα 2020.
- Σκαμπαρδώνης Γιώργος, *Μάτι φώσφορο κουμάντο γερό*, Ίανός,
Θεσσαλονίκη 1989.
- Σκαμπαρδώνης Γιώργος, *Ἡ ψίχα τῆς μεταλαβιάς, μέ ἕξι σχέδια
τοῦ Γιώργου Κουβάκι*, Τά τραμάκια, Θεσσαλονίκη 1990.